

Haza a magasban

ELŐADÁSOK
A SZENT ISTVÁN TÁRSULATNÁL
IV.

NEMESKÜRTY ISTVÁN
Tinódi Sebestyén
Bibliából magyarrá költött
énekei

NEMESKÜRTY ISTVÁN

Tinódi Sebestyén
Bibliából
magyarrá költött
énekei

SZENT ISTVÁN TÁRSULAT
Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója
Budapest 2002

Sorozatszerkesztő

Farkas Olivér
és
Sarbak Gábor

© Nemeskürty István, 2002
© Szent István Társulat, 2002

ISBN 963 361 413 9
ISSN 1588-9491

Szent István Társulat
1053 Budapest, Kossuth Lajos utca 1.
Felelős kiadó: Dr. Rózsa Huba alelnök
Felelős kiadóvezető: Farkas Olivér igazgató

I539 TÁJÁN, még János király életében Török Bálint szolgálatában, Sziget várában a bibliai Judit asszonyról költött éneket Tinódi Sebestyén lantos. Ezt az eseményt nem szokás irodalmunk történetében különlegességnek tekinteni. Pedig fontos mérföldkő. Egy világi személy, egy lantos, aki ősi hivatásaként ura életének jelentős eseményeit, hőstetteit örökíti meg és énekli el hallgatóságának, amint erről Galeotto Marzio is tudósít: nem avatkozhatott egyházi témákba, különösen nem a Szentírásnak csak arra hivatottak által művelhető értelmezésébe. Vallási és világi költészet külön utakon haladt, ráadásul az anyanyelvű világi éneket, szöveget le sem írták, nem is illett ilyesmit írásban terjeszteni. Amin egyébként senki se csodálkozott, az énekelt szöveget könnyen megjegyezte mindenki, szájról szájra szállt nemzedékről nemzedékre (*Száll a madár ágrul ágra, száll az ének szájról szájra, olvashatjuk Arany Jánosnál.*) Egy lantos feladatköre abból állt, amit Galeotto így fogalmazott meg, Mátyás király udvaráról írott adomagyűjteményében:

„Zenészek és lantosok hazai nyelven, lantkísérettel éneklék a vitézek tetteit.”

Mint köztudott, már Anonymus is tudósít erről, hangoztatván, hogy ő nem holmi igricek (joculatores) szószátyárkodásait dolgozta fel, és nem is a nép koholt meséit adja elő. Anonymus e kijelentése úgy érten-dő, hogy ő, egyházi férfiú lévén, nem a száj-hagyomány alapján írta meg a honfoglalás történetét. Ezzel azonban csak netáni vádaskodásokat hárít el, hiszen nemegyszer igenis hivatkozik hősmondáinkra, például a Bizánc kapuját buzogányával beverő Bontond esetében. Amikor a nép koholt meséit említi, Péter apostol második levelének arra a mondatára utal, mely szerint „non enim captiosas fabulas secuti notam fecimus”, magyarul „nem ravaszul kieszelt mesék nyomán adtuk elő” Jézus Krisztus tetteit. Anonymus valójában nagyon is értékeli az igricek énekeit, mert ők „a magyarok vitézi tetteit mindmáig nem hagyják feledésbe menni.” (Megjegyzem, hogy azért használom a latin *joculator* fordítására az *igrice* szót, Pais Dezső regös-e helyett, mert legrégebb bibliafordításunkban, a XV. század közepe tájáról, az *igrice* szó szerepel. Mi azonban maradjunk mégis a lantosnál, mert hosszabb hősi történetet lantosok adtak elő.

Mivelhogy a Tinódi előtti lantosok műveiből alig pár írott sor maradt ránk, nem méltatjuk felbecsülhetetlen jelentőségüket. Ők örökítették ránk – mint már Anonymusnál láttuk – történelmünket. Amit a királyi udvarok történetírói kihagytak, vagy

eltorzítottak, azt ők századokon át énekeltek, mint például Kont István tragédiáját, melyről nem kisebb egyéniség, mint Enea Silvio Piccolomni, II. Pius pápa számol be, bizonyítván, hogy erről Magyarországon „*resonanti lyra canit*” – lantot pengetve énekelnek. Az a néhány sor, ami lantosaink életművéből ránk maradt, arra is bizonyosság, hogy szövegüket-dallamukat évszázadokon át őrizte a nemzet emlékezete. Zrínyi Miklós jó két évszázaddal Mátyás király uralkodása után, 1656-ban idéz két sort egy hősi énekből, írván, hogy „még a kisleányok is közénekkel éneklék vala” (!):

*Mikor magyar király zászlóját látá
Jó lovának száját futni bocsátá*

Hogy milyen magas fokon művelték a lantosok nyelvünket, hogy a magyar nyelv milyen tökéletessé fejlődött már a XV. század végére, arra jó példa a Hunyadi Mátyás korában latin prózai szövegből magyarrá verselt Szent Katalin-legenda. Ez a kellő alapos-sággal mindmáig nem méltatott költemény kétségkívül egyházi személy mesterműve, aki azonban a világi tárgyú magyar hősköltészet számtalan fogását, eredményét alkalmazta. Ez a négyezer-hatvanöt sor terjedelmű költemény egy hitvita keretében a humanizmus észérveivel szembesíti Katalin hitét. Példa kedvéért most olyan, egyértelműen világi vonatkozású sorokat idézek, melyek akár

egy szerelmes történet részei is lehetnének. Egy Balassi őse rejtőzik a tudós, szent szűz-leány vértanúságát bemutató költemény ismeretlen szerzőjének alakja mögött.

*Kihez képest tetszik vala
Hogy esztendő egy nap volna*

*A hírmondó ott dobbana
Nagyon foga üvöltényi
Mert királynak ugyan mondja
Hogy lett igen szép leánya*

*Hogy nincs oly bölcs ez országban
Ki meggyőzzön diákságban*

*Menne kedég éjre juta
Tőle álom mind elfuta*

*Jó asszonyom s édesanyám
Örülvén teszem,
Hogy őt jegyesemmé veszem*

*Ezvilági menyegzőben
Nem lakoznak szüzességben
De ez lelki menyegzőben
Megmaradnak szüzességben*

*Mert ez őket megutálá
És gennyedt ganéhoz hasonlá*

*Ez, mint mondok, ez nem én szóm,
De énmiattam császár szól*

*Mi vagyunk nagy tanult népek,
Kikben nincsen semmi vétek*

*Minden ember meghallgassa
És zajgását megállassa*

*És ő feldozmaszkodék magában
És nagy habotát tőn az házban*

*Mert bölcs mester sokat tehet
Igazakat hamisíthat
És hamisakat igazíthat.*

Ez a két sor Dante *Divina Commediájának* ismeretét jelzi:

*Igaz utat elvesztének
Egy erdőn setéülének*

Amikor tehát Tinódi Sebestyén működött, a lantosok művészete fénykorát élte.

Ezek az éneklő-lantpengető krónikások legkésőbb a XV. század táján már az akkori általános műveltség alapjait elsajátított, latinul értő, iskolázott férfiak voltak. Tinódi nem győzi hangoztatni önmagáról, hogy ő a deáki nyelvet értő, *litterátus* férfiú, *lutinista*. Ez nem üres dicsekvés, hiszen tudjuk, hogy a királytól nemességet kapott, Kassán háza volt a Fő téren, lányait illendően kiházásította. Élete végén Nádasdy Tamás vendégszeretetét élvezte. A magyar társadalom megbecsülte a szakmáját értő lantost, akit mai

szóval bátran nevezhetünk értelmiséginek, művészeknek, noha a közvélemény mind a mai napig afféle udvarházzal udvarházza kóborló garabonciás diákot vél látni bennük. Tagadhatatlan persze, hogy a török idők mostoha világában sokuk elszegényedett, talán el is züllött, mint a szintén *litteratus* Ilosvai Péter, a Toldi költője, aki sombodorban kényszerült verset írni.

Tinódiról viszont Oláh Miklós esztergomi érsek, főkancellár így vélekedett:

„Neked, Sebestyén, a teremtő Isten megengedte, hogy az éneklés művészetében és a történeteknek ékes magyar nyelvű rigmusokba foglalásával felülmúljad kortársaidat.”

Zsámboki János udvari orvos és tudós latin nyelvű összefoglalást készített az uralkodó számára Tinódi *Eger vár viadaljáról* című énekéről.

A következő évszázadban is becsülték emlékét. Nádasdy Tamás főispán 1605-ben Tinódi egy ma már ismeretlen énekéből idéz Batthyány Ferenc horvát bánhoz írott levelében:

*Látatok-e urak szarvon kötött tulkot
Mészáros kezében feje fölött sulykot
Ki mint bányja-veti halál elől magát
De nem kerülheti el a mészáros bárdját.*

Nem árt emlékezetünkbe idéznünk, hogy főrangú nemes urak sem átalítottak történelmi éneket komponálni és zengeni: Istvánffy

Pál baranyai alispán *Voltér és Grizeldisz* szerelmi történetét írta meg János király esküvőjére 1539-ben; Valkai András erdélyi táblabíró pedig *Bánk bán* nevezetes tragédiáját költötte énekké 1567-ben.

Előttünk van tehát a litteratus Tinódi Sebestyén deák, aki János király uralmának vége felé, de még urának, Török Bálintnak háborítatlan életében történelmi hősi énekein kívül a Biblia fordításába is belekezd. *Mai ismereteink szerint ő a legelső, aki énekelhető szöveggé magyarította a Bibliát.*

Miért? A reformáció hatására a Szentírás anyanyelvű szövegét már nemcsak egyházi személyek kezdték közvetíteni, hanem az fokozatosan anyanyelvi kinccsé is vált. A kézzel írott kódexek kolostori könyvtárakban őrzött magyar nyelvű bibliafordításaihoz a világi hívő nem juthatott hozzá. Az 1541-ig magyarul kiadott, három nyomtatott bibliai részlet – (Komjáthy Benedek: *Szent Pál levelei*, Krakó, 1533.; Pesti Gábor: *Új Testamantum*, Bécs, 1536.; Sylvester János: *Új Testamentum*, Sárvár, 1541.) – kis példányszámban terjedt, a nép maga akkor még olvasni se tudott. A hódoltsági terület lakói elszigetelődtek az ország többi részétől. Viszont a nemzetben mohó igény támadt a Biblia, főleg az Újszövetség vigasztaló szövegére. Ezért Tinódi Sebestyén *lutinista* a maga talán harmincéves fejével úgy döntött:

a hősi ének, mai szavunkkal krónikás ének műfajában fordítja magyarrá a Szentírást.

Két ilyen éneke maradt ránk, valamint egy harmadiknak néhány utolsó strófája. (*Judit asszony históriája; Dávid királ, mint az nagy Góliáttal megvíutt; és Jónás története*, töredék a Lugossy-Codexben.) Bizonyára több is készült, de elkallódtak. Annál is jogosabbnak érezte ezt Tinódi, mert a kor felfogása szerint a Biblia egyszersmind világtörténelem is.

Ha pedig történelem, história, akkor a lantosok, a lutinisták joggal tűzhetik „műsorukra”.

Székely István Krakkóban, 1559-ben megjelent *Világtörténete* magyarul az első e nemben, évről évre haladva rója egymás után az eseményeket. Így kezdődik:

„Az mennyei Isten első esztendőnek első napján, semmiből terömté az eget és az földet.”

A bűnbeesés rövid ismertetése után életrajzként bontakozik ki előttünk Ádám és Éva fiainak sorsa:

„A terömtésnek tizenharmadik esztendejébe Ádámnak egy fia születék, Káin... A harmincadik esztendőben születék Ábel és lőn juhpásztorra...”

Az ótestamentumi Judit asszony története tehát krónikába illő, történelmi esemény, méghozzá hőstett. Judit, hogy népét megmentse, felkínálta magát az ellenség vezérének, Holofernesznek, akit sikerült leré-

szegítenie, Judit levágta az ittas kábulatban alvó Holofernesz fejét; a zsidók így megmenekültek.

További két válasz a „miért”-re: egyfelől a ránk szakadt török hódoltság. A XVI. század magyarsága mélyen hitte, hogy Isten bűneink miatt szabadította ránk a törököt. Ahogyan azt Kölcsey is megfogalmazta. A török elleni küzdelem nemcsak az ország védelmét szolgálta, hanem vallásos indítéka is volt. A vezeklés egy módja. Viszont – másfelől – a török elleni harcot Istennek tetsző módon kell megívunk. Ezért választott Tinódi olyan témákat a Bibliából, amelyek a hadviselés Istennek tetsző módját példázzák, tehát feltételezik a remélt győzelmet. Tinódi nem győzi bibliai történetének katonai vonatkozásait hangoztatni.

Érdekes, hogy a zsidó nép ellenségét, a filiszteusokat Tinódi következetesen *jászok*-nak nevezi! Tudhatta tehát a XIII. század közepe táján betelepült jászok iráni-perzsa eredetét:

*Őket adta volt az jászok kezében. . .
Jászokat egy boltban rekkentötte volt. . .*

*Nám az időben sok pogánság vala
Pogán jász népnek kiket hívnak vala
Az zsidó népre badakoztak vala*

Lőn rettenésök jászoknak, félelmök. . .

Az 1519-ben fordított Jordánszky-Codex is jászoknak nevezi a filiszteusokat! Ennek magyarázatával még adós irodalomtörténésztünk.

De térjünk vissza a hadi vonatkozásokhoz:

Emléközők régi hadakozásokról. . .

kezdi énekét a *Judit Könyve* második strófájában Tinódi.

Ha a zsidók Isten parancsolata szerint élnek:

Minden ellenségök megtörettetnek

A tanulság pedig:

*Keresztyénök ez jó példa tinéktök
Példa az ó törvény az új törvénnék
Ha parancsolat szerint ti élnétek
Minden ellenséget megverhetnétek.*

*Inkább az Istennek ellene vattok
Próféták módjára nem hadakoztok
Nem csuda, hogy ily igen nyomorogtok
Istentől ily igön ostromoztattok.*

*Támadjatok fejenként igaz hitben
Ti éljetök az igaz szeretetben
Reménségtök légyön csak Istenben
Minden ellenség lészön kezetekben.*

Holofernesz katonái, akár a magyar végvári vitézek, elámulnak a szép Judit láttán:

*Az vitézök egymásnak ezt beszélék:
Illik ily szépökért balált szenvednünk.*

Judit asszony hőstette a Bibliát magyar nyelvre fordító egyházi személyeket is foglalkoztatta: a ferencendi Nyujtódi András Tövis kolostorában élő klarissza húgának, Juditnak ajánlotta „diáki bötüről ez magyar nyelvre” tolmácsolt *Judit Könyvét*, „értelmét az igaz értelemre hozván”. Sztárai Mihály pedig, eredetileg szintén ferences barát, később Baranya lelkes és sikeres lutheri szellemű reformátora 1554-ben adta közre egy kolozsvári antológiában a maga költői emelkedettséggű *A Holofernesz és Judit asszony históriáját*.

Tinódinak 1549-ben, a nagyhéten költött éneke is: *Dávid királ, mint az nagy Góliáttal megviutt* a magyar vitézekhez szól:

*Siess keresztyén lelki jót hallani
Ó törvénből hadakozni tanulni,
Az igaz hit mellett mint kell bajt vívni,
Krisztusban bízni.*

„Kijöve Góliát az jászok táborából” és párviadalra hívta Dávidot.

*Az Dávid hamar tarsolyába nyúla,
Egy követ kivőn, tevé parittyába,
Megcsavarítá,
Góliátnak hagyítá homlokába,
Ottan marada az kő homlokába,
Ott hanyatt-homlok esék, leborulván,
Esze elhagyván.*

És íme a tanulság:

*Ti hadakozó, bajvívó vitézök
Község-nyomorgatók ti ne légyetök,
Gazdát az kertre ki ne kergessétök
Ne kesergessétök.*

Hanem Istenben bízva, hozzá fohászkodva
vívjanak.

Az ének végén Sebestyén deákból ki-
buggyan a büszkeség, hogy lám: Dávid is
költő lett, a mai lantosok-hegedősök most
Dávidként küzdenek Istenért és a hazáért:

*Dávid hegedős most es ez világban,
Szép énekadásban.*

Amikor Balassi Bálint hadba vonult
Esztergom alá: csapata zászlajára a költő-
katona Dávid királyt hímeztette...

Sebestyén deák annyira komolyan vette
a Biblia haszonnal járó forgatását a hada-
kozásban, hogy *Hadnagyoknak tanúság* című
énekében is példaképként állítja Juditot és
Dávidot:

*Rettentéd meg Olofernes népét,
Judit asszonnyal vétetéd fejét
Ott elvesztéd számtalan sok népét...*

*Támasztád el az gyermek Dávidot
Pásztorságból szerelmes prófétádot,
Megöletéd az nagy Góliátot
És megrontád kegyötlen jászokot.*

Ezért tehát bátran küzdjünk. Reményt
keltő, hogy az eddig pártos urak „Szolnok
alatt mast vár csinálásba vannak...” Ha pe-
dig csatára kerül a sor:

Jézust, Jézust üvölsünk, ropp, csatt, patt.

Tinódi *Krónikájába* is fölvette *Judit asszony*
és *Dávid és Góliát* történetét, holott ebben
csak a maga korában történt események ver-
ses tudósításai szerepelnek. Egyéb műveit
ebből a *Krónikából* (Kolozsvár, 1554.) ki-
hagyta. Egyébiránt ez a legelső olyan köte-
tünk, melyet a szerző saját maga állított
össze, mégpedig a leírt események történel-
mi időrendjében.

Tudunk egy másik lantosról is, aki Ti-
nódi példáját követte. Ilosvai Péter, Perényi
István ugoocsi comes lantosa Toldi Miklós
nevezetes históriáján kívül *Nagy Sándorról*,
Ptolomeus királyról és „*Sokféle nevekről*” éne-
kelt, legnagyobb sikerét azonban az 1564-
ben szerzett *A nagy Szent Pál apostolnak életéről*
és *haláláról szerzett széphistóriájával* aratta: csak

a XVI. században ötször adták ki (1569, 1574, 1577 Debrecen, 1579 Kolozsvár, 1580 táján ismét Debrecen). (A *Toldi*-ból csak egy kiadásról tudunk, az is elveszett. A XVII. századból maradt ránk három kiadás.)

A Tinódi kezdeményezte bibliai énekektől három évtizeden át zengett az ország, akárhányfelé volt is szakítva. A legegyszerűbb templomlátogató paraszt, városlakó vagy kalmár emlékezetből fújta a szöveget és a dallamot, így rögződött meg a szent Ige az egész nemzet tudatában. Mikor aztán általánossá vált a hazai könyvnyomtatás, mikor a XVI. század vége felé a falusi gyerekek is tudtak már olvasni – erre sok bizonyítékunk van! –, a bibliai énekszerzés fokozatosan átadta helyét a prózai szöveg hangos olvasásának.

Tinódit időrendben Batizi András szikszói, majd tokaji lelkész követte *A drága és istenfélő vitéz Gedeon* című énekével (1540), bár Horváth János azt gyanítja, hogy megelőzte Tinódit. Batizi és lelkésztársai oly szoros szövegűséggel magyarították a Szentírást, hogy Horváth János szerint Batizi „művészi szépre egyáltalán nem törekedett, részleteken profán érdeklődéssel nem időz.” – „Csaknem szó szerint ragaszkodik a szöveghez” (*A reformáció jegyében*, 1957.) Ha költszetet kérünk számon Batizitól és számos Bibliát éneklő lelkésztársától, akkor kifogásunk jogos. Ezzel szemben viszont kétségtelen, hogy a Bibliát magyarító lelkészek

egyenest törekedtek a minél pontosabb szövegűségre, talán még azt is elképzelhetjük, hogy visszafogták netáni költői ihletüket. Ők nem lantosok voltak, hanem lelkészek. A lantosok viszont annál szívesebben alkalmazták művészetük fogásait. A lelkész bibliafordítók tanultak is tőlük. Tóbiás és Sára szerelmi történetét 1550-ben dolgozta fel Dézsi András. Énekét „önálló kötetben is kiadták (az egyetlen példányt a londoni British Museum őrzi); Telegdy Pál 1589-ben azzal küldötte el ezt az éneket menyasszonyának, Várday Katának, hogy „Olvasd nagy szíved szerint el, ugyan üdvössigen járó dolog.”

Mindebből, főleg pedig abból, hogy a műfajt Tinódi kezdeményezte, következik: a Biblia magyarra fordítása nem csupán teológiai feladat volt a három részre szakadt Magyarországon, hanem nemzeti ügy is. A nemzet úgy érezte: megérdemelte Isten büntetését a mohácsi katasztrófával, és most büntudatában igyekezett minél pontosabban megismerni a Szentírást, hiszen abban még a hadakozás Istennek tetsző módja is meg vagyon írva! A magyarra fordított Szentírás tehát nemzeti ügy, túl azon, hogy mint minden európai nyelv esetében, a fogalmi gondolkodást és a szókincset fejleszti. De fontos az is, hogy Tinódi és a XVI. század magyarja számára a Szentírás egyszerűs mind világtörténet, történelem; az abban leírt eseményeket történelmi hitelűnek

tekintették. Ennek a felfogásnak szellemében írta meg Bencédi Székely István is a maga *Világtörténetét*.

Innen nézve a dolgot, nyilvánvaló, hogy Tinódi és kortársai számára a bibliai szövegek magyarrá költése, ének- és lantszó kíséretében történő terjesztése a lantosok „hatáskörébe” (is) tartozott, hiszen ami a Bibliában megíratott, az számukra cáfolhatatlan hitelű történelmi tény, ugyanúgy, mint a magyar hősök tettei, csatái, győzelmei is azok.

Végző következtetésként elmondhatjuk: litteratus Tinódi, lutinista a haza szolgálatában fordítá magyar nyelvre az e dolgozatunkban említett bibliai részleteket.